

Abigéltől Emerencig: nevek és sorsok Szabó Magda regényeiben Kísérlet egy hermeneutikai alapú onomasztikai vizsgálatra

1. Az irodalmi név mint imaginárius jelenség. „Nincs ősbibb nyelvi cselekedet, mint a névadás” – írja KARAFIÁTH JUDIT és TVERDOTA GYÖRGY irodalmi névadásról szóló tanulmányuk első mondatában (1992: 329). Az irodalmi névtan – különösen az epikus művekre fókuszálva – egyidősnek tekinthető magának a történetalkotásnak és történetmondásnak az igényével. A reális világ sajátta tevése elképzelhetetlen a névadás nélkül, ugyanakkor – immár a név mint nyelvi produktum felől nézve – a név és az általa jelölt „valóságalelem” a külvilág és annak segítségével a saját világunk megértése szempontjából jelent mind allegorikus, mind szimbolikus kapcsolódási lehetőséget. Az általunk ismert, az ókorban lejegyzett szövegek mindegyikében találkozunk nevekkel (elsősorban személynevekkel és helynevekkel), a feltételezhetően több évezredes múltra visszatekintő szóbeli (majd később lejegyzett írásbeli) hagyományozódás műfajai (mesék, mondák) pedig ugyancsak gazdag tárházat kínálnak a személy- és helyneveknek, bár deiktikus és allegorikus funkcióik a szóbeliség mnemotechnikai tulajdonságainak köszönhetően eltérnek az írásbeliségétől.

Tanulmányomban az irodalmi névadás egyéni megoldásait mutatom be Szabó Magda néhány regényének (1962, 1965, 1992) névadási stratégiáit elemezve, a személynevekre fókuszálva, miközben a kapcsolódó irodalomelméleti fogalmakat igyekszem párbeszédbe léptetni a névtan fogalmaival. Ezen elemző olvasás során megvitatom az (írói és/vagy irodalmi) névadás lehetőségeit, ugyanakkor a struktúra/forma leírásán túl igyekszem elhelyezni a névadás jelenségét egy tágabb (irodalom)elméleti kontextusban is. Hipotézisem szerint az epikus szövegek névadási módszertana nem elégszik meg a produkcióesztétikai okfejtéssel, mely a névadás/névteremtés aktusát a szerzőhöz rendeli, s a szerző (esetleg valamelyest továbblépve a szöveg kontextusa) felől végzi el a jelentésteremtést. Éppen ezért a befogadói horizont irányából, azaz hermeneutikai szempontból is megvizsgálom az irodalmi művekben felbukkanó személynevek értelmezési lehetőségeit, kiterjesztve figyelmemet az inter- és hipertextuális vagy éppen kultúratudományi kontextusokra is.

Az irodalmi művekben megjelenő tulajdonnevek névtani szempontú vizsgálata közel egy évszázados múltra tekint vissza. KOVALOVSKY MIKLÓS 1934-es, *Az irodalmi névadás* című munkájára építve alapvetően a szerző irányából, a névadás gesztusára helyeződik a hangsúly a század későbbi kiemelkedő tanulmányaiban is (MIKESY 1959, további példákért l. HAJDÚ 1992). A fogalomtisztázás elsősorban arra vonatkozik, mely korpuszt érinti az irodalmi névadás, azaz nemcsak a személynevek, hanem például az állatnevek, képzeletbeli lények, jelképes tárgyak, helynevek csoportját is érdemes vizsgálni (KOVALOVSKY 1934: 197). Kiterjedt kutatás foglalkozik a fogalom hatókörével is. Ennek során elkülönítik egymástól az írói névadást (mely az adott irodalmi művön belüli nevek vizsgálatára fókuszál), illetve az irodalmi névadást, mely tulajdonképpen egy externáló folyamatra figyel: az irodalmi művek fiktív világában megjelenő nevek valós névadási kontextusba kerülését tematizálja. MIKESYNél ez az *irodalomból*

való névadás-ként (1959) értelmezhető. HAJDÚ (1992) egészen mást ért *irodalmi névadás* alatt: nála is elkülönül ugyan a két fogalom, ám az *irodalmi névadás* a névtan azon területét írja le, mely az írói névadással foglalkozik. A terminus tisztázására vállalkozik KOROMPAY KLÁRA is, aki KOVALSZKY és MIKESY tanulmányait elemezve elkülöníti az *irodalomban való névadás* és az *irodalmi eredetű névadás* kifejezést: „irodalomban való névadás az, amikor az író nevet ad szereplőinek” (KOROMPAY 2011: 90), míg „irodalmi eredetű névadásról akkor beszélhetünk, ha egy adott névközösség névadási szokásaiban irodalmi mű hatása mutatható ki” (KOROMPAY 2011: 91). TÓTH LÁSZLÓ (2015: 205) így foglalja össze a két fogalom jelentését: „az írói névadás egy olyan nyelvtudományi kutatási terület (névtan) része, mely kapcsolatban áll az irodalomtudománnyal, és amely az író névadási tevékenységét (írói névadás) vizsgálja.”

A pozitívista, szerzőközpontú szemlélettől elmozdulást jelent a Helikon folyóirat 1992-es, A Név hatalma című tematikus száma, melyben a szerkesztők, KARAFIÁTH JUDIT és TVERDOTA GYÖRGY (1992: 330) az Irodalom és onomasztika. Bevezetés című nyitótanulmányukban megfogalmazzák és körüljárják az *irodalmi onomasztika* fogalmát. E szerint az irodalmi név nem önmagában, hanem mindig a mű és a szerző nyelv-szemléletének kontextusában értelmezhető.

A kontextuális értelemképzés ellenére az újabb szakirodalmak is alapvetően a szerző irányából közelítik meg az irodalmi művekben megjelenő tulajdonneveket, különválasztva a névteremtést (amikor a szerző egyedi, új nevet hoz létre) és a névalkalmazást (amikor egy meglévő névkészletből választja ki a számára megfelelő nevet) (HEGEDŰS 1997: 8). Ebben az esetben láthatjuk, hogy minden olyan nevet irodalmi névnek tekinthetünk, amely irodalmi alkotásban szerepel, függetlenül attól, hogy egyéni leleményről, szerzői kitalációról van-e szó, vagy más kontextusban, akár valós tulajdonnévként is létező névről. E definíciót (talán az utóbbi kategória képlékenysége miatt) azonban több kutató szűkíteni igyekezett, s *irodalmi név* alatt csupán az író által kitalált, fiktív neveket értették (J. SOLTÉSZ 1979: 159). Árnyalja és egyszersmind kibővíti e kategóriákat TÓTH LÁSZLÓ (2015: 211–212), aki tanulmányában a fikcionális tulajdonnevek osztályozására vállalkozik, s az alábbi nyolc kategóriát különbözteti meg: fiktív névviselő, kvázivalós névviselő, valós (fikcionális irodalmi tulajdon)név, fiktív (fikcionális irodalmi tulajdon)név, valószerű (fikcionális irodalmi tulajdon)név, valószerűtlen (fikcionális irodalmi tulajdon)név, fikcionális (tulajdon)névalkalmazás, fikcionális (tulajdon)névteremtés.

Láthatjuk, hogy TÓTH tanulmánya már kifejezetten a fikcionális tulajdonnevekre fókuszál, s különbséget tesz a valós és a valós eredettel rendelkező fiktív név között. Az *irodalmi név* produkció felőli értelmezése azonban kifejezetten leszűkíti nemcsak magát a kapcsolódó szókészletet (különösen az irodalmi nevet a névteremtéssel azonosító paradigma esetében), hanem az irodalmi névtan kutatási területét is, megfosztva a név értelmezését a kontextusától. Emellett figyelmen kívül hagyja, hogy az irodalmi művekben megjelenő nevek eleve nem azonosíthatók „eredetijükkel”, mivel a műalkotás jelei önmagukon túlmutatnak: céljuk nem a referencialitásnak való megfelelés, hanem a fikcionálás aktusa. A helynevek esetében könnyen felfejthető a fikcionálás aktusának mibenléte: például a Krúdy vagy Kosztolányi regényeiben megjelenő Budapest nem azonos a valós várossal, a József Attila versében megjelenő Duna metaforikus és metonimikus érintkezésekkel kapcsolódik csupán a valós folyóhoz, Mikszáth Kálmán Palócföldje egy belső, imaginárius térként konstituálódik, és a Szabó Magda regényeiben megjelenő Debrecen is a történethez ezer szállal kötődő jellé válik, így teremtve meg önmaga imaginárius mását. A fikcionálás aktusa során tehát nem a valós

jelenik meg a műalkotásban: annak elemei (például a nevek is) jellé válnak, s hozzájuk társul a fikciót formált imagináció (ISER 1997). Amennyiben belátjuk, hogy a műalkotásban megjelenő név és a valóságbeli jelöltje nem lehet azonos, érdemes névtani szempontból is új fogalmakat találnunk. CASTORIADIS romantikusnak tekinthető, ám már mindenképp a hermeneutika felől is megragadható megállapítása szerint „az imaginárius esetében a jelölt, melyre a jelölő utal, jelöltként tulajdonképpen megragadhatatlan, és – meghatározása szerint – ’létmódja’ egyfajta nem-lét-mód” (idézi ISER 2001: 257). Ez persze nem jelenti azt, hogy az imaginárius meghatározhatatlan lenne, sokkal inkább arra hívja fel a figyelmünket, hogy a meghatározásához nem elegendő a referenciális jelölt megnevezése.

E ponton válik fontossá, hogy a névtanról ne mint a referencialisra támaszkodó, pozitivista megalapozású tudományról beszéljünk, hiszen – láthatjuk – az irodalmi névadás tekintetében e fogódzókkal igencsak messze vagyunk a jelentésteremtéstől és így magának a névnek a megértésétől is. A következő elemzésen, példaimon keresztül azt igyekszem bemutatni, milyen irányból s milyen módszerekkel tágíthatjuk ki a (fikcióban feloldódó) referencialitás tartományát.

2. A név mint imagináció. A fenti elméleti megalapozás során láthattuk, hogy egyrészt a névadás mint gesztus, másrészt a név felismerése és értelmezése mint hermeneutikai aktus szükséges ahhoz, hogy közelebb jussunk a név jelentéséhez. Vitathatatlan, hogy a nevek, ezen belül az irodalmi nevek keletkezésének legalapvetőbb módja a szerzői névválasztás. A mű mondanivalójának, hangulatának vagy akár a szerző intenciójának megfelelően képződnek olyan elemek, melyek (tulajdonnév voltuknál fogva) egyedivé teszik az imaginárius világban létezőt. E ponton hasonlíthatjuk a névadást a valós világ azonos aktusához: egyedivé teszem, neve által tulajdonságokkal, kontextussal látom el a megnevezettet. Amit elnevezünk, az örökre létezni fog, neve által helyet kér a teremtésben, míg név nélkül formátlan, nem része a rendnek, nem egyénítődnek a tulajdonságai. „Az ősi, névmágiás gondolkodásmód szerint akinek nincs neve, mintegy nem létezőnek tekinthető; a név elválaszthatatlan a névviselőtől (pl. eltörlése az egyén pusztulását is jelentheti); a név a megnevezett lényegét is meghatározza (nomen est omen, sorsirányító és kívánságnevek); stb. [...] E »transzlogikus« gondolkodásmód szempontjából a név a léttel, a létezéssel, illetve a megnevezett egyeddel alapvető, mély, lényegi és sokoldalú kapcsolatban áll” – írja tanulmányában FARKAS TAMÁS (2014: 126).

Az irodalmi műalkotásokban létrejövő kvázi- vagy imaginárius világok nevei is hasonló módon kérnek részt a teremtett világukból: annak szabálya szerint léteznek, hordozzák belső kontextusuk ismertetőjegyeit, ugyanakkor a befogadói oldal felől nézve szét is feszíthetik világuk kereteit. Elemzésünk során arra keressük a választ, hogy a(z) akár referenciális eredettel bíró személynevek milyen irányú jelentésképzést hívhatnak elő úgy, hogy az értelmezés során nem lépünk túl a nevek kínálta – igaz, igen tág – kontextuson.

Vizsgálódásomhoz Szabó Magda három ifjúsági regényét, a Mondják meg Zsófikának (1958/1965), a Születésnap (1962) és az Abigél (1970/1994) című műveket választottam, majd e nevek elemzésének tapasztalatait felhasználva kitekintettem néhány későbbi, autofiktív (az önéletrajzi elemeket fikciós játékba emelő) névértelmezési lehetőségre is.

3. A név mint jelentésbővítő elem Szabó Magda műveiben. A regényekben előforduló nevek elemzéséhez azt az alapvető hermeneutikai tételt tartjuk szem előtt, mely szerint a befogadó eleve benne áll egy hagyományban, melynek elemeit folyamatosan segítségül tudja hívni az értelemképzés során. Nem tudunk elképzelni olyan szituációt, melyben a befogadó maga is *tabula rasa*, emellett a szöveg is *tabula rasa*, hiszen az előbbi premissza a szöveg esetében is kézenfekvő: nem tud úgy létrejönni irodalmi szöveg, hogy ne már eleve valamihez képest (valami után) keletkezzen, s így hordozza magában azokat a kulturális kódokat, melyekkel világa felruházta.

A műbe belépő befogadó horizontja tehát már eleve egy kulturálisan meghatározott, egy saját(os) horizontot kialakító művel találkozik. E horizontok felhívják a figyelmet hasonlóságokra, átfedéseikre, különbségeikre, így elindulhat az a befogadási folyamat, mely a (mindig széttartó irányú) megértéshez vezet. Az említett horizontok részei a személynevek is, melyek egyrészt a mű, másrészt a befogadó világban való bennelétük miatt nyerik el jelentésüket, s tágítják ki ezáltal a jelentéshorizontokat a kulturális tapasztalatok segítségével. Hasonló módszert kínál a kognitív szemantikai megközelítés, amennyiben „a poliszém struktúrákban a beszélő és a hallgató nem kész jelentéseket dolgoz föl, a szöveggörnyezetnek és a beszédhelyzetnek ugyanis mindig fontos szerepe van a megértésben. Ebben a felfogásban a tulajdonnévi jelentés szerkezetének a részei azok a megnevezettre vonatkozó ismeretek is, amelyek a név használatakor felidéződnek.” (PÁJI 2014: 162.) Az így létrejövő *poliszémikus háló* fogalma közelít az *allegorikus háló* fogalmához, hiszen az elsődleges jelentésen túlmutató, a jelentést megsokszorozó, ám állandó, felfejthető jelentéstartományokat csatol a névhez, erősebben rögzülve a szerző és a mű kontextusában, a befogadónak a közös tudás előhívásának élményét és felismerését kínálva.

Az irodalmi név (jelen esetben a személynév) értelmezési stratégiája így nemcsak attól függhet, hogy írói névadás vagy névteremtés terméke, esetleg valós vagy fiktív kötődései vannak, hanem attól is (vagy sokkal inkább attól), hogy milyen kulturális tapasztalatokat tud megnyitni, milyen asszociációs és allegorikus hálóban pozicionálja magát, vagy éppen – Jung szóhasználatával élve – milyen kollektív tudattalan játékba hozására képes. Az irodalom- és a nyelvtudomány eltérő fogalmi apparátusa miatt reflektálnunk kell a nyelvtudomány kontextuális, jelentésre irányuló, a hermeneutikai horizonthoz közelítő fogalomalkotására azzal a megjegyzéssel, hogy míg a *horizont* fogalma a befogadó irányából értelmezhető, addig például a névtanban is alkalmazott *szignál* fogalma eredendően allegorikus, a produkció által irányított. SLÍZ MARIANN például az irodalmi (írói) nevek vizsgálata során PRIETO szignálméletére támaszkodik, mely szerint a szignál „olyan index, amelyet a kibocsátó azért produkál, hogy valamilyen szándékot nyilvánítson ki a felfogó számára”, illetve „a szignál mindig meghatározott körülményekkel kapcsolatban jön létre, s ezek járulékos információkkal szolgálhatnak a felfogó számára” (SLÍZ 2014: 217). Ezek alapján SLÍZ megállapítja, hogy „az írók által alkotott nevek [...] szignálok, hiszen általában nem véletlenszerűen adják, alkotják őket, hanem azzal a szándékkal, hogy kifejezzenek valamit az olvasó, azaz a felfogó számára” (SLÍZ 2014: 217). E *szignál* fogalmát közelíthetjük az allegóriához, mely egyszerre hordoz egy jelképekbe, képes beszédbe, jelentésátvitelbe ágyazott állandó jelentést és e jelentés többféle értelmezésének lehetőségét. Ezen allegorikus hálók segítségével is meghatározhatjuk azokat a leggyakoribb vonatkozási pontokat, melyek az irodalmi nevek horizontját létrehozhatják.

Az európai kultúrkörben mind a valós, mind az irodalmi névadási szokások egyik legjelentősebb kontextusát a Biblia kínálja. Ám míg a valós tartomány névadásában a bibliai névhez tartozó asszociációs mező csak ritkán vagy véletlenül korrelál viselőjének tulajdonságaival, addig az irodalmi hős – mint allegorikus figura – személyiségének alapkövévé teheti azt az asszociációs hálót, melyet a Biblia kínál. Hasonló szerepet játszanak az allegorikus jelentésképzésben az egyéb (főleg a görög és római) mitológiai nevek, különösen a 20. század elejéig. Ugyancsak a kulturálisan kódolt jelentéstartalmak közé sorolhatjuk a történelmi neveket (esetünkben például a történelmi hősök neveit) vagy az irodalmi és kulturális beágyazottságú alkotások névanyagának felidézését. Mindegyikről elmondható, hogy az irodalmi szövegben nem referenciális, hanem allegorikus jelként fognak megjelenni, jelentésük az időn átível, jelentéstartományukban magukkal hozzák az akár több ezer éves értelmezési lehetőségüket éppúgy, mint bármely másik későbbi vagy kortárs (intertextuális) megjelenésük jelentéshálóját. Nevükkel tehát megidézük elsődleges kontextusukat, annak narratív stratégiáját, szövegkörnyezetét (azaz a *sensus litteralis* jelentésrétegét), de ugyanakkor a *sensus moralis* és a *sensus allegoricus* értelmezési stratégiái is mind hozzátapadnak a névhez annak minden érdekes/vagy hipertextuális megjelenésével együtt, így hozva létre azt a horizontot, melybe belépve a befogadó – a hasonlóságok és különbségek megértése során – létrehozhatja saját jelentését, a *sensus anagogikust*.

A három ifjúsági regény esetében ezért először egy, az archetipikus szerepmintákat is kontextusként kínáló értelmezési háló felállítására teszek kísérletet, majd e „hálóban” értelmezem az egyes nevek tágabb horizontját.

3.1. Szereplehetőségek és archetipikus minták. A Mondják meg Zsófikának (1958/1965), a Születésnap (1962) és az Abigél (1970/1994) hősnői fiatal lányok, akik a gyermekkor kényelméből zuhannak bele a felnőtté válás örvényébe – mindhárman akaratukon kívül, külső körülmények révén bekövetkező traumák hatására. A három lánynak, Zsófikának, Borinak és Ginának talajvesztett világukban kell megtalálniuk a kiutat és önmagukat.

Egyszerű fejlődésregényekről is szó lehetne, hiszen a lányok komoly változáson mennek keresztül, ám mind a műfaj, mind a történet szempontjából jóval több rejlik e regényekben. Ennek egyik oka az összetett, kidolgozott szereprendszer, az archetipikus szerepminták sokszínűsége. (Erről részletesen írtam Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt című tanulmányomban; KUSPER 2023.) Az ötvenes évek sajátos nőképe, a feminizmus egyedi megjelenése miatt a sablonostól eltérő minták is felbukkannak, ám ezek életszerűsége éppen annak köszönhető, hogy e szerepminták nem újak, csak lappangók. A társadalom által korábban el nem fogadott női archetipusok tűnnek fel újra (amelyekről például mítoszokban vagy mesékben olvashattunk, de legális szerepmintaként nem kínálta fel őket a társadalom). Ennek kontextusában vizsgáljuk meg, hogy a körvonalazódó (elsősorban, de nem kizárólag női) szereplehetőségekhez milyen konkrét nevek, s általuk milyen értelmezési lehetőségek kapcsolhatók.

3.1.1. Változók, fejlődők. Ahogyan a népmesékben és a fejlődésregényekben, a főhősnők e három ifjúsági regényben is változáson, fejlődésen mennek keresztül, számos próbát kell kiállniuk, archetipikusan pedig talán a mesék legkisebb királylányának feleltethetők meg. Viselt neveik is ezt a szerepet s ezt az asszociációs hálót

erősítik. Minhárom főszereplő, Zsófia, Bori és Gina is becenevet visel (a művekben ez nem minden gyerekszereplő esetében van így), hangsúlyozva gyermekségüket, kiskorúságukat. A mű fiktív világán kívülre mutató valós névvel a főszereplők között nem találkozunk, így elsősorban a kulturális emlékezetre épülő névértelmezési lehetőségeket hívhatjuk segítségül. A Mondják meg Zsófikának Zsófikája nem bátorságával tűnik ki társai közül (kifejezetten félénk), sokkal inkább korát meghazudtoló (és sok esetben a felnőtteket is felülmúló) bölcsességével, melyre a *Zsófia* név előzménye, a görög *Sophia* is utal. Családneve *Nagy*, mely ellentétet képez első benyomásunkkal (egy csöpp kislány kifejezetten nagy épületek és felnőttek közt bolyong), ám családnevének jelentése emberi nagyságát tárja fel egy egyszerű metaforikus érintkezés segítségével. Itt is és Szabó Magda több művében is felfigyelhetünk arra, hogy a hősök hétköznapi nevei hasonló funkciót töltenek be, mint a népmesehősök nem egyénített megjelölései (pl. *királylány*, *királyfi*, *öregasszony*, *kisfiú*): arra hívják fel a figyelmünket, hogy – mivel hétköznapiak – bárki azonosulhat velük, egyénítésük minimális, viszont allegorikus és archetipikus utalásokon keresztül számos konkrétbb azonosulási lehetőséget is kínál.

Illés Bori a Születésnap című regényből kifejezetten kislányos, boriskás álmokat dédelget, ráadásul a nevét is utálja, mivel egyrészt nem előkelő (mint a szomszéd Szilviáé), másrészt örökségként kapta édesapja rég meghalt kishúga után. A neve tehát mintha nem is az övé volna, lóg rajta, mint a születésnapjára kapott kabát, s időbe telik, míg „belenő”. A személynév szemantikája és viselőjének habitusa közötti feszültség is kedvelt írói névadási szokás; jó példa erre Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényének főhőse: „Azóta a név rajta ragadt, és viselte, mint kinőtt gyermekruhát” (Kosztolányi 1924/2007: 8). Bori nevének kulturális kontextusa itt is további értelmezési horizontokat nyithat: utalhat egyrészt barbárságára, konokságára,¹ a valódi érzések, például a szeretet fel nem ismerésére, de benne van Szent Borbálának, a tizennégy segítőszent egyikének alakja is. Regénybeli fejlődése során éppen mások segítségével keresztül tapasztalja meg, mi jelenthet számára boldogságot, s hogyan kaphat ő maga is segítséget a többiektől. Családnevével Illés próféta történetét idézhetjük meg, különösen azt az epizódot, melyben a bálványimádók ellen harcolt. Bori életét a regény elején a bálványimádás jellemzi (melyet a kék báli ruha és Szilvia alakja is demonstrálhat), ám csak akkor válik önmagává, amikor felismeri a hamis bálványokat. Neve értelmezése így túllép a regény szorosán vett (belső) kontextusán, s a saját felhívó funkcióján keresztül egy másik mitológiai/irodalmi műalkotás jelentésteremtő lehetőségét hívja segítségül.

Az Abigélben Vitay Georgina neve más asszociációs utat kínál: itt nem egyszerű, hétköznapi nevet kap a főszereplő, meshősszerű lány, hanem kifejezetten ritkát, előkelőt; még egy *y* is került a családnév végére, keresztneve pedig idegenként cseng a Matula világában. Ő is becenevét, a *Giná*-t használja (korábban annak franciás ejtésű *Zsini* változatát is), *Georginá*-vá csak a kollégium falai között válik. Neve idegen csengésében felfedezhetjük egyrészt a családnév által sugallt vitalitást, életerőt, másrészt a *Georginá*-ban egy erőteljes Szent György-allúziót. A mondabeli György megküzd a sárkánnyal – valamint, ami túlnő rajta, s lehetetlennek tűnik, hogy egy lovag legyőzze. Gina először nem a megfelelő ellenséggel harcol (ahogy egyébként Zsófia és Bori sem), s csak traumák és próbák sora után döbben rá, hogy mit is kell valójában legyőznie. Ebben az allegorikus hálóban Georgina sárkánya akár a fasizálódó ország, az egyre reménytelenebb háború is lehet, mely ellen ő kislányként próbál meg harcolni.

¹ A *Borbála* a görög *Barbara* névből származik; jelentése 'idegen, barbár, külföldi, furcsa'.

3.1.2. Segítők, megmentők. A három regény segítőszerepben megjelenő hősei közül többen is bibliai nevet viselnek. A Mondják meg Zsófikának Szabó Mártá-ja, a Születésnap Jutká-ja, az Abigélben pedig a Zsuzsanna és a Kis Mari idézik meg a leggazdagabb kulturális és vallási kontextussal bíró művet. A Biblia jelentős asszonyfigurái nyitnak utat az allegorikus értelmezésnek: mindannyian másokért áldozzák fel életüket, boldogságukat (éppen ezért nem ők a főszereplők), s nevük is arra predesztinálja őket, hogy a főhősök útját egyengessék. A rendkívül egyszerű nevű Kis Mari nevében is Gina ellenpontjaként, a világot már eleve értő lányként tűnik fel, ezért is lehet – Zsuzsanna mellett – Gina egyik legnagyobb tanítómestere.

A mitológia köréből teremtődik kulturális kapcsolat a Születésnapban Pelikán neve és alakja köré, aki segítőként áldozatot is hoz: ahogyan a pelikán, ő is vérével táplálja a gyerekeit, s épp akkor sorvad el, amikor ez a táplálás nem lehetséges. Így azáltal, hogy lehetősége adódik Borit segíteni, újra valódi pelikánná és így létezővé válhat saját mitológus rendszerében.

Történelmi-kulturális szóasszociációt kínál az Abigélből Kőnig neve és alakja, aki (bár termetre, kinézetre nem) igazi királyi, előkelő alkat, aki lányaként óvja Ginát, mint egy öreg király, még akkor is, ha álruhában kell járnia – mint a történelem legendás királyainak, például Mátyásnak. Nevének jelentése éppen ezért ellenpontozza és felülírja a lányok által róla festett képet, s igazi kalandregény- vagy népmesehősként csak a mű végén derül ki, hogy valójában mindvégig a nevének megfelelően cselekedett.

Pongrácz István nevében és alakjában a Mondják meg Zsófikának című regényben egy teljes Mikszáth-regény elevenedik meg. Zseniális megoldás a Beszterce ostroma különcéről elnevezni a mindig morgó, ám vajszívú, csak az „időből” már kissé kilógó Pista bácsit. Az irodalmi névazonosság akár intertextusként, akár hipertextusként megállja a helyét, ezáltal jelentősen bővítve a hőshöz tartozó asszociációkat és így az értelmezési lehetőségeket. Pista bácsi, akárcsak Mikszáthnál Pongrácz, szinte belesodródik egy lány életét jelentősen befolyásoló történetbe: azáltal, hogy megmenti a lányt, egyben önmagát is „megváltja”.

Különös asszociációs hálót hívhat elő az Abigél Horn Mici-je is: a játékos nevű, bohókás asszony a mesebeli segítőköt idézi meg furcsa, mézeskalácsház-szerű házával (melynek még a kulcsa is egy nevető emberfejben végződik), ő maga pedig a mesék tündéreihez válik hasonlatossá, aki mindig jóságos, bohókás, mint egy gyerek (Mici), ám szigorú, szúrós is tud lenni (Horn 'szarv'), sőt akár támadni is képes. A család- és keresztnév közötti feszültség megmutatkozik Gina értelmezésében is, aki először ellenséget lát az asszonyban és kifejezetten Mici matulabeli kultuszában, s csak miután szöveteségévé válik, ismeri fel benne az anyát pótló „tündérkeresztanyát”.

A segítők nemcsak a társadalom különböző rétegeiből, a legváratlanabb helyekről érkehetnek tehát, hanem az irodalmi-kulturális-történelmi hagyományozódás számos területéről is – ahogyan ezt e művek esetében nem a történet, csupán a nevek történeten kívüli kontextusa tárja fel.

3.1.3. Önzők, ellenfelek. A három regényben – ahogyan a mesei poétikát követő epikus művekben általában – nem csupán segítőkkel, hanem hátráltatókkal, ellenfelekkel, álhősökkel is találkozhatunk. Névtani szempontból Szabó Magda regényeiben egy sajátos megoldásra figyelhetünk fel: az e csoportba sorolható hősök többnyire idegen vagy idegen hangzású nevet viselnek, ezzel is felhívva a figyelmet arra, hogy

köztük és a hős között távolság, meg nem értés tapasztalható. (Az elmúlt évtizedekben persze változhatott e nevek szemantikai-metaforikus jelentésrétege, ám nevükön keresztül az idegenség megtapasztalása a művek intenciójában megvalósul.)

A Mondják meg Zsófikának negatív, a főhősöket hátráltató szereplői Gergely Viki, Haller Marianne és Haller Kálmán. Mindhárman a regény teréből kifelé irányuló mozgást végeznek, tetteik hatással vannak a hátrahagyottakra, megbántottakra. Viki a testvérét, Dórát hagyja hátra egy jobb élet reményében: húga nélkül disszidál (holott ő a gyámja), de talán mégsem lehet övé a neve által sugallt győzelem, hiszen *Viktória*-ként nem tud manifesztálódni. Pista bácsi ugyan Dóra nevét is idegennek tartja, ám Pista bácsi számára mégis segítő lesz, nevéből adódóan Isten ajándéka.² A német eredetű *Haller* családnév idegenségével megelőlegezi a tervezett, kifelé irányuló mozgását (a Vikivel való disszidálást), ám végül a *Kálmán* név jelentése ('maradék') teljesíti be sorsát: fejlődésre képtelen állapotát is mutatja.

A Születésnapban *Auerné* és különösen *Auer Szilvia* nevükkel és házon belüli státuszukkal is az idegenséget, kívülállást hangsúlyozzák; szépen csengő (aranyat ígérő) nevük nem illik a szegényes társasház világába. Bori számára a mű első felében Szilvia valóban aranyként imádott bálványként jelenik meg, aki rossz tanácsokkal látja el, hamis útra tereli, s akivel végül szembe kell szállnia. E majdnem kisiklott élet befolyásolja a regény legtöbb cselekményelemét, okozza a traumákat és tragédiákat, míg – a valóban mesei poétikának köszönhetően – az ellenfelek legyőzettek, kivonulnak a közösségből, s ahogyan nevük, úgy ők maguk is idegenné válnak.

Az Abigél sajátos történelmi miliójében Gina is vélt ellenfelek, a Matula tanárai és diákjai ellen harcol először – e relációban még ő maga tekinthető önzőnek. A rárótt próbák során azonban hamar körvonalazódik, hogy két olyan férfi lesz az ellenfele és hátráltatója, akikért rajong. Az egyik az idealizált (hamis) szerelme, a még Budapestről ismert Kuncz Feri. A férfi esetében a névakusztikai szimbolika is jelentéssel bír, neve baljósan pattogós, különösen a *Kuncz Ferenc* változat kelt kényelmetlen hanghatást. Családneve német eredetű, a történelmi kontextushoz igazodva ez is a német hadsereghez, az árulókhoz fogja kapcsolni. A német kifejezés (*der Hinz und Kunz* 'akarki, boldog-boldogtalan') ráadásul felerősíti azt a tapasztalatot, hogy Kuncz Feri csupán egy Hitler kiszolgálói közül, a gépezet része, így semmiképp sem lehet Gina igaz szerelme. A másik, talán Gina személyére kevésbé, ám az oktatási rendszerre és a tanulókra annál inkább veszélyes alak Kalmár Péter, az osztály körülrajongott, népszerű történelemtanára. Kalmár maga is elhiszi azt a propagandaszöveget, amelyet az óráin közvetít, így (naivitásából, együgyűségéből vagy éppen instabil önképéből fakadóan) árulója lesz azoknak, akiket szeret, és akik rá vannak bízva. Családnevében a *kalmár* foglalkozásnevet fedezzük fel: ő lelkekkel, életekkel kalmárkodik – lelketlenül (ez különösen Kőnig kigúnyolásakor válik plasztikussá); keresztneve pedig a bibliai Pétert idézi meg, aki bár elkötelezett híve volt Jézusnak, elfogása után félelmében mégis háromszor megtagadta. Mintha Kalmárt mindvégig ez a félelem, a vesztesekhez való tartozás félelme vezérelné, hiszen minden áron imponálni szeretne szerelmének, Zsuzsannának – az egyetlennek, aki talán különbséget tud tenni Kalmár és Kőnig között.

² A Dóra a görög *Theodora* névből származik, melynek jelentése 'Isten ajándéka'.

3.1.4. Sodródók. Mindhárom regényben találkozunk olyan szereplőkkel, akik nem akadályozzák ugyan a főhős útját, de nem tudják neki megadni a kellő segítséget sem. Meglepő módon – bár a népmesék poétikáját hüen követve – ilyenek az anyafigurák. A mesékben sem találkozunk jó anyával, hiszen az anya már a mű elején elengedi, útjára bocsátja a lányát (többnyire ekkor háttérbe húzódik, elindító szerepe van vagy meg is hal), ezért a mesékben már csak rossz anyákkal (mostohákkal) találkozunk. Szabó Magda vizsgált regényei közül az Abigélben éppen ez történik: az anya már meghalt, s az apa is „csak” munícióval tudja ellátni a világvégi Matulába küldött lányát. Bori édesanyja nem elég erős ahhoz, hogy Borit elindítsa, majd magára hagyja a felnőtté válás korántsem egyszerű időszakában, ezért egy véletlen és traumatikus baleset szükséges ahhoz, hogy Bori végre önmagaként léphessen ki a világba. Bori édesanyjának a neve is csak becenévként szerepel (*Stefi*), ráadásul idegen csengésű, így arra következtethetünk, hogy ő sem tudott megszabadulni a gyerekkori, infantilis álma-tól, s részben idegennek érzi magát e világban.

Zsófia anyja, Judit ugyancsak mellékszerepet játszik lánya mellett, hiszen – a segítőt, gyakorlatias Szabó Mártával szembeállítva – ő az elméletek embere. A statisztikák és elméletek alapján kiváló ismerője a pedagógiának, csakhogy ebből semmi sem működik a való életben, így végül ő is hagyja bolyongani lányát a problémák és traumák városi „erdejében”. A *Judit* név ugyancsak bibliai allúziókat kínál, bár valószínűleg nem Holofernész fejének levágása révén érdemes allegorikus mintázatot keresnünk: a párhuzamot talán inkább az özvegyasszony vak elhivatottsága, küldetésbe (itt: munkába) temetkezése vezérli, mely mindenképp áldozatot követel. Már-már lányával kerül szembe, s e helyzetből csak az mentheti meg, ha helyet cserél a jóságos Mártával, s vad indulatait (melyeket itt a szélsőséges elméleti sík képvisel) képes lesz gyakorlattá, tanítássá lágyítani.

Sodródónak tekinthető (bár más szerepben) a Születésnap Varjú Miklósa is, aki először Bori, majd Jutka lovagja, ám míg Bori csak játszik vele, Jutka valóban szereti. Családneve egyszerre hordozza személyisége két oldalát: a félelmetes, lomha, fekete varjút, akitől mindenki elhúzódik, ugyanakkor benne van az örök hűség és a valódi pár megtalálásának vágya is, mely ugyancsak igaz a fiúra. *Miklós*-nak Jutka nevezi, aki meglátja benne az ajándékosztó Szent Miklóst, s talán éppen ezért ő érdemi ki a féltve nevelt virágot, a cikláment, amelyet Miklós nekiajándékoz.

3.2. Kitekintés: Szabó Magda autofiktív regényei. A három elemzett Szabó Magda-regény névanyaga mellett a szerző többi műve esetében is rendkívül összetett, kiválóan megszerkesztett névanyaggal találkozhatunk. Akárcsak az ifjúsági regények, e művek is számos kulturális szegmenst, kulturális kódot képesek mozgósítani a nevek minél sokrétűbb jelentésének létrehozása érdekében. Csupán egy rövid kitekintő erejéig mutatok rá arra, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az ifjúsági regények és az autofiktív eljárással íródott művek között.

Köztudott, hogy Szabó Magda a regényeiben nem önéletrajzot írt, hanem az önéletrajza elemeit emelte be a szövegeibe, melyek ott önmagukon túlmutató jelle váltak. A Régimódi történetben megjelenő Rickl Mária, Jablonczay Lenke, Szabó Elek vagy éppen az elbeszélő, Magda nem azonosíthatók valós viselőjünkkel, hiszen a valós világot elhagyva egy regény fiktív világába léptek, ott szereplővé váltak, s neveik is jelentéssel ruházódtak fel. Remek példa e szerepváltása a Für Elise két szereplője, Magdus/Dolna/Magdolna, a barna

hajú, akaratos lázadó és testvére, a szőke, szelíd Cili. A családregény azonban szembe-
tűnően autofiktív, hiszen az önéletrajzi Szabó Magdának nem volt *Cili* nevű testvére:
szerepeik így belépnek abba az imaginárius térbe, ahol a *Magdolna* összeolvasható a
lázadó, majd bűnbánó Mária Magdolna alakjával is, a *Cili/Cecilia* ('a római Caecilius
nemzetségből való') pedig (a magas-mély magánhangzók hangszimbolikáján túl) eredetét
tekintve a római kultúra emelkedettségét, a *Caecilius* név etimológiai jelentése pedig a
vakságot is felidézi – ami nála a korai időszak némaságával vonható párhuzamba. Az auto-
fiktív regényekben az állandónak, változtathatatlanak vélt önéletrajzi elemek (például a
név) változóvá válhatnak, szimbolikus jelentést hordozhatnak, vagy éppen tágabb kon-
textust teremthetnek: a regények mintegy emlékműveivé válhatnak a valósból származó
nevekkel (pl. a *Jabloneczay Lenke* a Régimódi történetben) vagy a fiktív nevekkel (pl. az
Emerenc Az ajtó című regényben).

Az ajtó Emerence olyan hihetetlenül szokatlan, a rendből kilógó, egy vidéki lányhoz
nem illő nevet kap az imaginárius világban, hogy éppen e különösség segíti elő a
bevésődést és indíthat el asszociációkat a névszimbolika alapján: neve előkelőbb, mint
környezete (vagy éppen munkaadója) nevei; jelentése: 'érdemekben gazdag'. E név
különlegességét ajándékozta a szöveg az életrajzi házvezetőnek (aki feltehetően *Júlia*
vagy *Mária* lehetett); a névhez tapadó *-ia* végződést, mely enyhíthette volna az *e*
magánhangzó monotóniáját, ugyanakkor elhagyva. Ezáltal az előkelő, idegen (latin
eredetű) néven mégis esik egy kis csorba; így a név – a regény címével párbeszédbe
lépve – akár az ajtónyikorgás képzetét is keltheti, s akár épp e „mekegő” hangzás
segítségével lép be a magyar nyelvbe (melyben igen gyakori e hang), a saját, az
otthonos világba.

4. A hermeneutikai névtan pozíciója. A fenti regények személyneveinek példáján
keresztül kirajzolódik egy olyan korpusz, mely meghatározhatatlan csupán a szerzői
szándék, de akár a megidézett név „eredeti” kontextusa alapján is. Az irodalmi nevek³
éppen azáltal válnak különlegessé és a névtan sajátos területévé, hogy a nevek jelentése
nem csupán kibővül (hozzáadó módon) egy lehetséges új, irodalmon kívüli kontextus-
sal, hanem egyenesen megsokszorozódik a mű imaginárius világának s ezzel az
imaginárius világgal érintkező összes többi jelentésrétegnek köszönhetően. A három
elemzett regény fikcionalitásági szintje ráadásul közelebb áll a valóshoz, mint a végle-
tekig kitalálthoz: a *Mondják meg Zsófikának* és a *Születésnap* alapvetően jelen idejű
ifjúsági (társadalmi) regény, míg az 1970-es *Abigél* már tekinthető történelmi regény-
nek is, hiszen – a megjelenéshez viszonyítva – huszonhat évvel korábbi, ráadásul jelen-
tős politikai-történelmi eseményeket mutat be. Azaz valójában olyan „mintha-világ”
(ISER fogalmával „Als-ob”-világ) jön létre, melynek jelként kell értelmeznünk a valós
elemeit, de ezt csak úgy tudjuk megvalósítani, ha a jeleknek megengedjük, hogy játékba
hozzák saját kulturális-hagyománybeli kódjaikat is. Azaz míg a valóságban egy *Márta*
nevet viselő személy esetében (például személyisége értelmezése során) el tudok
tekinteni neve eredetétől (hiszen az sokkal többet árul el szüleiről, akik választották,
mint róla), addig egy irodalmi mű személyneve (de ugyanígy többi tulajdonneve)
esetében sem tehetem ezt meg, hiszen a név is átlépett egy másik, imaginárius tartományba,

³ Szándékosan nem az *írói nevek* terminust használom, hiszen egy nem a szerzői intenciót
követő gyakorlatnak nem érdemes számolnia ezzel a fogalommal.

ahol más interpretációs szabályok érvényesek. Természetesen egy hermeneutikai vizsgálódásnak csak kis szeletét teszi ki a nevek vizsgálata, ám mivel az interpretáció egyik legkitüntetettebb alakjához, a hóshöz tapad, talán mégsem sokadlagos a névtant párbeszédbe léptetni a hermeneutikával.

Egy olyan hermeneutikai kört tudunk tehát tételezni, melynek során a befogadó saját tudásával, kulturális ismereteivel közelít a műhöz, így az abban fellelhető poétikai, retorikai elemekhez is, és egyrészt mozgásba hozza saját hozott tudását, kultúrában, hagyományban való bennelétét, majd – a horizontok közötti távolság legyőzése érdekében – képessé válik e tudás kibővítésére is. Azaz közelíthetnek úgy is a szöveghez, hogy már egy elsődleges (naiv) olvasás során alkalmazni tudok névtani ismereteket (hiszen számos intertextust, névszimbolikai eszközt tud mozgósítani minden olvasó). A hermeneutikai kör következő lépéseként a „professzionális”, a történetiséget is beépítő olvasat során is információkat szerezhetek a nevek kontextusáról; e lépés ugyancsak alkalmas arra, hogy részt vegyen a jelentésteremtésben és így a jelentés pluralizálásában. Ebben viszont nem a leíró jellegű, hanem az irodalmi névtan lehet segítségére, mellyel előhívhatja a mitológiai és irodalmi szövegek, filmek és más kultúrahordozók allegorikus névmintázatait. Tudjuk, a dialogicitás elmélete szerint minden szöveg (mű, kulturális termék), amelynek mondani-valója van számunkra, párbeszédbe tud lépni velünk, de a beszéd, amely hozzánk szól, sokszor érthetetlen (GADAMER 1991: 21). Ennek az akadálynak az elhárítása lehet a nevek megértése, hiszen körük az irodalmi művekben egész világok épülhetnek.

Felhasznált források

- Kosztolányi Dezső 1924/2007. *Pacsirta*. Osiris Kiadó, Budapest.
Szabó Magda 1958/1965. *Mondják meg Zsófikának*. Magvető Kiadó, Budapest.
Szabó Magda 1962. *Születésnap*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
Szabó Magda 1970/1994. *Abigél*. Móra Könyvkiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- FARKAS TAMÁS 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 124–138.
GADAMER, HANS-GEORG 1991. Szöveg és interpretáció. In: BACSÓ BÉLA szerk., *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest. 17–39.
HAJDÚ MIHÁLY 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. *Helikon* 38: 536–550.
HEGEDŰS ATTILA 1997. Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8.
ISER, WOLFGANG 1997. A fikcionálás aktusai. In: THOMKA BEÁTA szerk., *Az irodalom elméletei* 4. Jelenkor–JPTE, Pécs. 51–83.
ISER, WOLFGANG 2001. *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest.
KARAFIÁTH JUDIT – TVERDOTA GYÖRGY 1992. Irodalom és onomasztika. Bevezetés. *Helikon* 38: 329–332.
KOROMPAY KLÁRA 2011. Az irodalmi névadás fogalmáról. *Létünk* 41/3: 86–93.
KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

- KUSPER JUDIT 2023. Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél. *Mesecentrum. Az IGYIC ifjúsági és gyermekirodalmi folyóirata* 2023. 04. 17. <https://mesecentrum.hu/esszek/tanulmányok/nokepek-es-noi-szereplehetosegek-az-ifjussagi-lanyregenyekben-a-szocializmus-alatt.html> (2024. 01. 28.)
- MIKESY SÁNDOR 1959. Írói névadás – irodalmi névadás. *Magyar Nyelv* 60: 110–112.
- PÁJI GRÉTA 2014. Poliszém jelentésszerkezetek Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényében. *Névtani Értesítő* 36: 159–167. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2014.12>
- SLÍZ MARIANN 2014. Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 217–226.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH LÁSZLÓ 2015. Alapfogalmak az irodalmi onomasztikában. Irodalmi névadás, irodalmi onomasztika. *Acta Academiae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica* 42: 203–215.

KUSPER JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6178-9941>

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

JUDIT KUSPER, *From Abigail to Emerenc: Names and fates in Magda Szabó's fiction*

Among numerous other factors, the allegorical or symbolic interpretations of the names of characters and heroes – constructed with the help of our linguistic, literary and cultural codes – play a crucial role in the process of meaning creation in literary works. Magda Szabó's novels employ similar strategies. This paper examines the name-giving and name-interpreting strategies employed in some of Magda Szabó's novels (*Abigél*, *Birthday*, *Tell Zsófi*) using the tools of literary and cultural studies. The paper explores potential interpretations based on name symbolism, intertextuality, psychoanalytic and feminist readings, and contemporary cultural codes. It also seeks answers to how the names of characters and the literary, linguistic and cultural context in which they are situated influence the construction of possible meanings.

Keywords: literary names, personal names, names of women, roles of female characters, symbolic function, construction of meanings, Magda Szabó